

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS)
ANABİLİM DALI

İBN KUTEYBE ve HADİS ANLAYIŞI

Doktora Tezi

Hatice DÜLBER

Ankara 2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS)
ANABİLİM DALI

İBN KUTEYBE ve HADİS ANLAYIŞI

Doktora Tezi

Hatice DÜLBER

Tez Danışmanı
Prof.Dr. M. Hayri KIRBAŞOĞLU

Ankara 2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS)
ANABİLİM DALI

İBN KUTEYBE ve HADİS ANLAYIŞI

Doktora Tezi

Hatice DÜLBER

Tez Danışmanı: Prof. Dr. M. Hayri KIRBAŞOĞLU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı İmzası

.....	
.....	
.....	
.....	
.....	
.....	

Tez Sınav Tarihi:.....

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
-------------	-----

KISALTMALAR	VII
-------------------	-----

GİRİŞ

0.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı	1
0.2. Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları	2

BİRİNCİ BÖLÜM: İBN KUTEYBE ÖNCESİ HADİS-SÜNNETLE İLGİLİ TARTIŞMALAR VE KUTEYBE'NİN İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. İbn Kuteybe Dönemine Kadar Sünnet-Hadis İle İlgili Tartışmalar	3
1.2. İbn Kuteybe'nin Dönemine Kadar Genel Olarak Hadisleri Anlama ile İlgili Problemler	13
1.3. İbn Kuteybe Öncesindeki İhtilâfu'l-Hadîs'le İlgili Çalışmalara Genel Bir Bakış	21
1.4. İBN KUTEYBE DÖNEMİNDE İLMÎ GELİŞİMİ, HAYATI, YETİŞTİĞİ ÇEVRE VE ESERLERİ	26
1.4.1. İBN KUTEYBE'NİN YAŞADIĞI ASRA GENEL BİR BAKIŞ	26
1.4.1.1. Siyasi ve İçtimai Durum	26
1.4.1.2. İlmî ve Kültürel Durum	28
1.4.2. BİYOGRAFİSİ	32
1.4.2.1. Ailesi	32
1.4.2.2. Doğumu	33
1.4.2.3. Vefatı	35
1.4.3. İBN KUTEYBE'NİN İLMÎ GELİŞMESİ, HOCALARI, TALEBELERİ VE ESERLERİ	36
1.4.3.1. İlmî Gelişmesi	36
1.4.3.2. Hocaları	44
1.4.3.3. Talebeleri	46
1.4.3.4. Eserleri	47
1.4.3.4.1. Mevcut ve Neşredilmiş Eserleri	48
1.4.3.4.2.1. Kaybolan veya Ona Aidiyeti Şüpheli Olan Eserler:	50
1.4.3.4.2.1.1. Müellif ve Başkaları Tarafından Zikredilen, Fakat Mevcut Olmayan Eserler	50
1.4.3.4.2.1.2. Mevcudiyeti Şüpheli Olan Eserler:	51
1.4.3.4.2.1.3. Hakkında Hiçbir Malumat Bulunmayan Eserleri:	51
1.4.3.4.2.1.4. İbn Kuteybe'nin Eserlerinden, Farklı İsimlerle Anılanlar ...	51

1.4.3.4.2.1.5. İbn Kuteybe'ye Aidiyyeti Şüpheli veya Ait Olmadığı Kat'î Olanlar.....	52
1.4.4. İBN KUTEYBE'NİN KELAMİ GÖRÜŞLERİ	54
1.4.4.1. Akidesi	54
1.4.4.2. İnsan Fiilleri ve Kader Tartışması	54
1.4.4.3. İbn Kuteybe'nin Allah'ın Sıfat,ları Konusuyla ilgili Görüşleri	62
1.4.4.4. Ruyetullah Konusundaki Tartışmalar	71
1.4.4.5. Halku'l Kur'an Konusundaki Tartışmalar	74

İKİNCİ BÖLÜM: İBN KUTEYBE'NİN SÜNNET VE HADİS ANLAYIŞI

2.1. SÜNNET ANLAYIŞI	82
2.1.1. Sünnet'e İttiba'ın Hükmü	93
2.1.2. Hadislerin İslam Dininde Hüccet Oluşu	95
2.1.3. Sahabe Kavli ve Tatbikatı Karşısındaki Tutumu	100
2.2. HADİSCİLİĞİ-HADİSE BAKIŞI	106
2.2.1. Subut Açısından / Kaynak ve İsnad Konusundaki Yaklaşımı	110
2.2.1.1. Kaynak ve İsnad	110
2.2.1.1.1. Ravileri Tercihinde Kullandığı Kriterler	116
2.2.1.1.2. Metin Tedkiki.....	118
2.2.1.1.3. Metin Tenkidi	119
2.2.1.1.3.1. Kur'an'a Uygunluk.....	119
2.2.1.1.3.2. Akla uygunluk.....	126
2.2.1.1.3.3. İlme, Tarihe ve Sosyal Verilere Uygunluk	131
2.2.1.1.3.4. İbn Kuteybe'nin Zayıf ve Mevzu Hadisler Hakkındaki Tutumu	136
2.2.1.1.3.5. İbn Kuteybe'yi Cerh ve Ta'dil Edenler	144
2.2.2. Delalet Açısından/ Anlama ve Yorumlama Konusundaki Yaklaşımı....	146
2.2.2.1. Garîbu'l-Hadîs Konusundaki Yaklaşımı	146
2.2.2.2. Tevil Yöntemi Konusundaki Yaklaşımı	161
2.2.2.3. Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs'ine Yönelik Eleştiriler	197
2.2.2.4. İbn Kuteybe'nin Hadisçilik ve Hadis Tevili Açısından Câhız ile Mukayesesi	204

SONUÇ	213
-------------	-----

KAYNAKÇA	221
----------------	-----

ÖNSÖZ

Kur'an'ın pratiğe aktarılmış yaşam tarzını sunan Hz. Peygamber, yine K. Kerim tarafından Müslümanların örnek alması öğütlenen bir şahsiyettir. Bu nedenle Hz. Peygamberden geldiği iddia edilen rivayetlerin günümüzde nasıl anlaşılması gerektiği konusu hala önemini devam ettirmektedir. Özellikle dini öğrenmek Peygamberi anlamak isteyenlere öğretilen tek tip ve şekilci bir eğitim tarzıyla, insanın aklıyla, tecrübesiyle ve hatta K. Kerim'e ters düşen rivayetler hiç problemsizmiş gibi din olarak sunulmaktadır. “Kadınların aklının eksik olduğunu söyleyen”, “Sen olmasaydın dünyayı yaratmazdım” “Diş fırçası olarak misvak kullanılması”, “Namazın sarıkla kılınması” gibi daha ilk dönemlerde alimler tarafından K. Kerim'e Sahih rivayetlere, akla ve tecrübeye, aykırı diye itiraz edilen rivayetlerin kesin doğruymuş gibi öğretilmesi ve bunun getirmiş olduğu sıkıntıları hala devam etmektedir. K. Kerim'e akla tecrübeye aykırı olarak sunulan bu gibi rivayetler konuyla ilgili bilgisi olmayan, Müslümanlar tarafından Peygamber'in sözü Allah'ın sözüyle özdeş varsayımından hareketle sorgulanmadan kabul edilmektedir. Daha ilk dönemlerde özellikle ehli rey ve ehl-i fıkıh alimleri tarafından bu tür problemli rivayetlere yapılan itirazlar hadisçiler adına İbn Kuteybe tarafından cevaplanmaya çalışılmaktadır. İbn Kuteybe'nin anlaşılmayan, aralarında ihtilaf bulunan rivayetler veya zahiri K. Kerim, akıl, İlim, v.b. temel kriterlerle çatışan rivayetlere sunmuş olduğu cevaplar sanki yeterliymiş gibi günümüz Müslümanları tarafından tartışmasız kabul edilmesi İbn Kuteybe'yi inceleme konusu olarak ele almamızda büyük bir etken olmuştur. Bize din olarak öğretilen bilgilerin dayandığı rivayetlere ilk dönem alimlerinin yaklaşımları önem arz etmektedir. Doktora tezi olarak seçtiğim İbn Kuteybe 3. asırdaki tüm tartışmalı konuları ele alıyordu. Hz.

Peygamber'in K. Kerim dışındaki sözleri vahiy mi? Deccal ve Mehdi gelecek mi? Hz. İsa'nın nuzulu meselesi? Sünnete uymak ne demektir? Bütün bu ve buna benzer sorular İslam'ın daha ilk dönemleri sayılabilecek 3. asırda tartışılan konulardı.

Ayrıca 3. asır, hadis ilmi ile ilgili çalışmaların yoğun olarak devam ettiği bir dönemdir. Rivayetler toplanmış ve konularına göre tasnif çalışmaları yapılmış olmasına rağmen rivayetler arasındaki çelişkiler konusunda tartışmalar ortaya çıkmıştır. Çelişkili rivayetlerle ilgili Ehl-i Rey ve kelamcılarının itiraz ve eleştirilerine cevap veren İbn Kuteybe ve görüşleri bizim çalışmamıza zemin teşkil etmiştir.

Hz. Peygamber döneminden sonra Arap dilinin geçirdiği doğal değişim sürecinin etkisiyle Peygamber'den gelen rivayetlerdeki bazı kelimeler anlaşılmamış ya da anlam kaymasına uğramıştır. Bu ve buna benzer sebeplerden dolayı rivayetlerin doğru anlaşılması ayrı bir önem arz etmektedir. İşte bu dönemde rivayetlerin doğru anlaşılmasına yönelik yaptığı çalışmalarla dikkat çeken İbn Kuteybe çalışmalarımızın konusunu teşkil etmektedir.

Tezin birinci bölümünde İbn Kuteybe dönemine kadar Sünnet ve Hadis ile ilgili tartışmalar, hadisleri anlama ve ihtilafu'l hadisle ilgili genel bilgiler verildikten sonra, İbn Kuteybe'nin yaşadığı dönem, hocaları, talebeleri ve kelami fikirleri hakkında bilgi verdik.

Tezin ikinci bölümünde İbn Kuteybe'nin Sünnet ve Hadis anlayışını ele aldık. Bunu belirlerken onun sahabe kavli ve uygulamasına yaklaşımını, ona göre Sünnet'e uymanın ne anlama geldiğini, hadislerin İslam dininde huccet olmasıyla ilgili temel tartışma konularıyla ilgili görüşlerini inceledik. İbn Kuteybe'nin hadis anlayışını, yani rivayetleri değerlendirirken kullandığı isnad ve metin tenkidi kriterlerini de inceledik. İbn Kuteybe'nin rivayetlerin doğru anlaşılması yönündeki çalışmaları ve İbn Kuteybe hakkında âlimlerin değerlendirmelerini inceleyerek ulaştığımız bilgi ve kanaatleri sonuçta belirtmeye çalıştık.

Her fırsatta geleneksel kültürü sorgulamadan oluşturulan bir İslam anlayışının bize vereceği zararları anlatan Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu'na saygı ve teşekkürlerimi iletirken bana destek veren beni yönlendiren ve çektiğim sıkıntılarda

ufkumu açan ve bana fikir özgürlüğü tanıyan danışman hocam Prof. Dr. M. Hayri Kırbaşoğlu'na da çok teşekkür ederim.

Ayrıca doktora dönemi boyunca değerli bilgi ve görüşlerini esirgemediğim benimle paylaşan Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal ve Doç. Dr. Bünyamin Erul'a, olumlu katkı ve düzeltmelerinden dolayı Yrd. Doç. Mehmet Bilen Bey'e çok teşekkür ederim.

İbn Kuteybe'nin eserlerini anlayabilmek için Arapça konusunda bana yardımcı olan Zehra Soylu Rençber arkadaşşıma da ayrıca teşekkür ederim.

Kazandığım ilmî birikime ve tezime katkı sağlayan bütün hocalarıma ve ilmî araştırmalarda bana destek olan aileme çok teşekkür ederim.

Hatice DÜLBER
Ankara 2008

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
Ank.	:	Ankara
A.Ü.İ.F.D.	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.S.B.E.	:	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
A.Ü.İ.F.	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
A.Ü.S.B.E.	:	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
A.Ü.U.E.	:	Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim
b.	:	bin, ibn
bkz.	:	bakınız
byy.	:	basım yeri yok
DİA	:	<i>Diyanet İslam Ansiklopedisi</i>
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
E.Ü.İ.F.D.	:	<i>Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
H.	:	Hicri
H.z.	:	Hazreti
İ.A.	:	<i>İslam Ansiklopedisi</i>
İ.A.D.	:	<i>İslâmî Araştırmalar Dergisi</i>
İst.	:	İstanbul
krş.	:	karşılaştırınız
md.	:	maddesi
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	:	Milattan önce
MS	:	Milattan sonra
mtb.	:	matbaa
No	:	numara
Nşr.	:	neşreden
ö.	:	ölümü
s.	:	sayfa
sas.	:	Sallallahu Aleyhi ve Selem
Şerh.	:	Şerh eden
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	:	Tercüme
Thk.	:	Tahkik eden
ty.	:	basım tarihi yok
UÜSBE	:	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
vs.	:	vesaire
vd.	:	ve devamı
yay.	:	Yayınları
Yayl.y.	:	yayımevi yok

GİRİŞ

0.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Kur'an'ın pratiğe aktarılmış bir biçimi olması sebebiyle Sünnet, Kur'an'dan sonra delil olma yönünden İslam'ın vazgeçilmez ikinci kaynağı kabul edilmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra birçok sebeple yaşanan hızlı değişimin ortaya çıkarmış olduğu problemlere çözüm üretme sahabe arasında farklı yaklaşımları ortaya çıkarmıştır. Amaçları Allah'a en iyi kul olmak olan Müslümanların farklı yaklaşım tarzları tabii döneminde de devam etmiş daha sonraki dönemde bu anlayış şekilleri doğrultusunda farklı ekoller ortaya çıkmıştır. 3. asırda bu farklılaşmanın meydana getirmiş olduğu tartışmalara İbn Kuteybe de katılmış ve bu tartışmalarla ilgili görüşlerini açıklayan eserler yazmıştır. Bir taraftan hadis ilminin problemlerini öğrenmek diğer taraftan günümüzde hâlâ tartışılmaya devam eden konularda İbn Kuteybe'nin görüşlerini anlamak ve öğrenmek, hadis ilmi açısından son derece önemlidir. Çünkü günümüzde hadislerin anlaşılmasıyla ilgili problemler hâlâ devam etmekte ve Müslümanların gündeminde önemli bir yer işgal etmektedir. Özellikle fikhî konulardaki ihtilaflı rivayetleri inceleyerek eser yazan İmam Şâfi'î ve Tahâvî'nin yanında ağırlıklı olarak kelami konulardaki rivayetleri inceleyen İbn Kuteybe'nin rivayetlerden hareketle ortaya koyduğu çözümlerin öğrenilmesi ve bu çözümlerin ne derece tutarlı olduğunun ortaya konulması hem Hz. Peygamber'in doğru anlaşılması hem de günümüzde sağlıklı ve tutarlı bir Sünnet-Hadis anlayışının geliştirilmesi açısından ihtilaflı rivayetlerin incelenmesi son derece önemli ve yapılması elzem bir çalışmadır.

Diğer bir taraftan İbn Kuteybe'nin Hadis ve Sünnet'in anlaşılması ile ilgili tartışmalı rivayetlere yaptığı yorumlarda, özellikle Mutezilî âlimlere verdiği cevapların ne derece tutarlı olduğu ve bu cevapları verirken çıkarmış olduğu tevil yöntemlerinin değerlendirilmesi tezimizin amaçları arasındadır.

Zira günümüzde de İbn Kuteybe'nin itirazlara verdiği cevapları yeterli görüldüğü düşünülerek bu rivayetler Kur'an-ı Kerim, akıl, tarihi verilere, ilmi verilere çelişik arz ettiği halde kendilerine verilen koruma zırhı ile Peygamber(s.a.v) dokunulmazlığı altına girebilmektedir. Halbuki kendi döneminin sosyo-kültür şartlarında alimlerin bir rivayet hakkındaki görüşlerinin Peygamber'in(s.a.v) görüşüymüş gibi muamele görmesi sırf bazı çevrelerin görüşlerini savunmak için ve üstelik K. Ke-

rim'e rağmen Peygamber'in kullanılmasının ne kadar tehlikeli olduğu açıktır. İşte bu sebeplerle İbn Kuteybe'nin görüşlerinin değerlendirmesi yapılması gereken bir çalışmadır.

0.2. Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları

İbn Kuteybe'nin hayatı ilmi kişiliği ve hadisle ilgili çalışmaları ele alınırken literatür taraması yapılarak, özellikle İbn Kuteybe'nin yaşadığı asır ve fikirlerinin oluşumuna etki eden ilmi, fikri ve siyasi faktörler araştırılırken tarih kitaplarından faydalanmaya özen gösterdik.

İbn Kuteybe'nin görüşlerini ve yaklaşım ortaya koyarken kendi eserleri bizim için temel referans kaynağıdır. Ayrıca onu anlamaya çalışırken, verdiği kaynaklar ve itham ettiği görüş ve şahıslar hakkında elimizdeki verilere göre İbn Kuteybe'nin ne derece başarılı olduğunu değerlendirmeye çalışırken mukayeseli, deskriptif değil analitik ve eleştirel bir yöntem kullandık. Aslında bu değerlendirmeyi yapabilmek uzun zaman ve büyük bir ekip çalışmasıyla gerçekleştirilebilir. Fakat son dönemlerde yapılan doktora ve yüksek lisans tezleri işimizi nispeten kolaylaştırdı. İbn Kuteybe ansiklopedik bir âlim olduğu için ele aldığı konular çok önemli olmasına rağmen kendi görüşlerini çok kısa bir şekilde vermiştir. Hâlbuki tartıştığı her konu, uzun uzun tartışılmış, hakkında çeşitli eserler ortaya konmuş konulardır. Hatta kendisi, hadis açısından en önemli kitabı *Te'vîlu mu'âtelifi'l-âdiş*'te kısaca verdiği bilgilerden bazıları için ayrıca bir eser yazmıştır. Örneğin *Te'vîl*'de rüya ile ilgili çok az bilgi verirken *Kitâbu'r-ru'yâ* adlı eserinde görüşlerini net olarak vermiştir. Yine *Te'vîl*'de hilafetin Kureyş'ten olması gerektiği ile ilgili görüşlerini *Fa'vâlu'l-Arap* adlı eserinde; Allah'ın sıfatları konusundaki fikirlerini *el-İ'tilâf fi'l-laf'* adlı eserinde daha geniş bir şekilde açıklama gereği duymuştur.

İbn Kuteybe'nin görüşlerinin her biri, üzerinde ayrı doktora çalışması yapmayı gerektirecek ayrıntıları içermektedir. Bu nedenle biz İbn Kuteybe'yi tarafsız olarak değerlendirmeye çalıştık. Görüşlerinde ne derece tutarlı olduğu hakkında araştırma yaparken farklı yaklaşımları da konumuzun sınırlarını aşmadan vermeye çalıştık, onun kullandığı delilleri ortaya koyarken kendi eserlerinden tespit ettik. Ayrıca İbn Kuteybe ile ilgili günümüzde yapılan yeni araştırmalardan da yararlandık.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. İbn Kuteybe Dönemine Kadar Sünnet-Hadis İle İlgili Tartışmalar

Hız. Peygamber'in İslam toplumuna örnek olarak gönderilmesi gerçeğini kavrayarak İslam'ı en güzel şekilde yaşamak isteyen Müslümanlar, ona uymayı ilke edinmiştir. Bu nedenle sahabe hayatlarına yön vermede dünya görüşlerini ve yaşayış tarzlarını oluşturmada Kur'an-ı Kerim'den sonra Hız. Peygamber'e danışıp sorma yoluna gidiyor; yaşayış tarzlarının doğru ve yanlışlığını Hız. Peygamber'e sorarak test ediyor, onunla iştirare ediyor ve direktiflerine göre hareket ediyordu. Hız. Peygamber'in meseleleri hallederken kullandığı bilgi kaynağı öncelikle vahiy idi. Bunun yanında vahiy olmayan konularda kendi akıl ve tecrübesini kullandığı gibi, çevresindeki insanların bu konudaki tecrübe ve bilgilerinden de faydalanmıştır. Örneğin Bedir savaşında Müslüman askerlerin mevzi yerini beğenmeyen Hubâb b. Munzîr'in, "Ey Allah'ın Resulü, bu vahiy değilse yerimizi değiştirelim." şeklindeki teklifini Hız. Peygamber kabul etmiş ve askerlerin yerleri değiştirilmişti.¹

İlk dönemlerde yaşayan Müslümanlar, Hız. Peygamber'in söz, fiil ve hareketlerini yani Sünnet'i ve hadisi anlama, öğrenme ve uygulamaya büyük önem vermişlerdir. Kur'an-ı Kerim, Hız. Peygamber döneminde yazılmış ve muhafaza edilmiştir. Erkâm b. ebî'l-Erkâm'ın evindeki eğitim ve öğretim, nübüvvetin başlangıcında Kur'an-ı Kerim'in öğretimi şeklindeydi. Medine devrinde eğitim ve öğretim Mescidi Nebevî'de devam etmiştir. Sahabe çok kere namazdan sonra Hız. Peygamber'in etrafında halka şeklinde oturarak onun sözlerini ve öğütlerini dikkatle dinlerdi.² Kur'an-ı Kerim'i anlama ve uygulamanın yolunun Hız. Peygamber'den geçtiğinin farkında olmaları sebebiyle onun ilim meclislerine katılmaya gayret sarfetmişlerdir. Hız. Peygamber'le (sas.) her zaman birlikte olma imkânını bulamayanlar onun öğütlerinden istifade amacıyla arkadaşlarının bilgilerine müracaat etmekten de geri kalmamışlardır. Mesela, Hız. Ömer'den rivayet edilen şu sözler bu konuya güzel bir örnektir:

¹ İbn Hişam *es-Sîretu'n-nebeviyye*, Beyrut, 1411, I. 620.

² İbn Sa'd, *et-...aba'ât*, ty, Beyrut, I. 299.

“Ensardan bir komşum ile beraber Benî Umeyye İbn Zeyd yurdunda idim. Burası Medine’nin avalı denilen yüksek semtindendir. Resulullah’ın yanına sırayla giderdik. Ben gittiğim zaman o gün, vahiy ve diğer konularla ilgili haberleri getiriyordum. Komşuma sıra geldiğinde oda aynı şekilde yapardı.”³

Bu uygulama sadece Hz. Ömer’e ait bir yöntem değildi. Ashabın genelinin takip ettiği bir tarz olarak görülmektedir. Çünkü hayatın uğraşları ve çalışmaları onları Hz. Peygamber’le her an beraber olmaktan alıkoyuyordu. Nitekim Berâ’ b. Âzib (ö. 72/691), “Biz bütün hadisleri Resulullah’tan işitmedik. Bazısını arkadaşlarımız bize rivayet etmekteydi. Zira biz deve gütmekle meşgulüydük. Resulullah’ın ashabı, ondan doğrudan işitmediklerini akranlarından ve kendilerinden daha iyi bilenden alıyorlar.”⁴ demiştir.

Hız. Peygamber’i dinlemek ve dinin hükümlerini öğrenmek yalnız erkeklere has bir iş değildi. Kadınlar da onun vaaz ve irşatlarından istifade ediyorlar, problemlerinin halli için ona başvuruyorlardı. Nitekim bir defasında toplu olarak ona müracaat etmişler ve erkeklerin daima kendisini meşgul ettiklerinden şikâyetle bir gününü de kendilerine ayırmasını istemişlerdi. Hz. Peygamber onlara söz vermiş, tespit edilen günlerde onlara vaaz ve nasihatle bulunmuştur.⁵ Rivayetlerin toplanması ve yazımı hadis ilminin en önemli tartışma konularından biridir.

İbn Kuteybe dönemine kadar hadis ve sünnetle ilgili konulardan hadislerin yazımıyla ilgili tartışmaları ve İbn Kuteybe’nin bu konudaki görüşlerini şu şekilde ele alabiliriz:

Bütün yaşamlarında Hz. Peygamber’i örnek almış ve hayatlarını onun talimatlarına göre düzenlemeye gayret etmiş olan ilk Müslümanların bir kısmı onun sözlerini kaydetmiştir. Kaynaklar bu bilginin yanında Hz. Peygamber’in, hadislerin yazılmasını yasaklayan sözlerine de yer vermektedir. Bu yasağa rağmen sahabenin yazmış olduğu bazı sahifelerin varlığı, söz konusu yasağın sürekli olmadığını göstermektedir. Nitekim kaynaklarımızda Hz. Peygamber’in hadislerin yazılmasına izin verdiğine dair rivayetler de bulunmaktadır. Birbirine muhalif olan bu rivayetler göz önünde bulundurularak, hadis yazma konusundaki yasağın sebepleri irdelenmiştir.

³ Buhârî, *es-sünen*, 3 “İlim”, 27 (I. 31); Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, I. 33.

⁴ el-Hâkim en-Neysabûrî, *Maârifetu’ul-ümmi’l-âdiğ*, Kahire, 1937, s. 14.

⁵ Buhârî, *es-sünen*, 3 “İlim”, 36, (I. 34).

Bunu, İslamiyetin ilk zuhurunda, rivayete göre Mekke’de okuma yazma bilen sadece 17 kişinin olmasına ve yazı malzemesinin olmamasına bağlayan ilim adamları olmuştur.⁶ Ancak Subhî Sâlih, “Hz. Peygamber zamanında hadislerin kâfi derecede tedvin edilemeyişinin en önemli sebebi olarak yazı malzemesinin azlığını gösteremeyiz; zira yazı malzemesi mübalağa edildiği kadar az değildi. Fakat bu sebep her hâlükârda hadis tedvinini geciktiren amillerden biri olabilir. Ama şüphe yok ki yegâne amil değildir. Yazı malzemesinin az oluşu, Ashab-ı Kiram’ın nice eziyetlere katlanarak Kur’an-ı Kerim’i ince taşlara, düzgün hurma dallarına yazmalarına engel olamamıştır. Onların hadis tedvinini hususundaki meyilleri, Kur’an-ı Kerim’in yazılması mevzuundaki meyilleri kadar kuvvetli olsaydı, bunun için çeşitli vesileler icat eder ve her şeye başvururlardı.” demek suretiyle⁷ bu görüşü tenkit etmektedir.

Elde edilen bilgilere göre Hz. Peygamber’in (sas.), dini yayma ve tebliğ konusunda kendisinden işitilen tavsiyelerin ve uyarıların başkalarına nakledilmesini teşvik etmesine rağmen hayatı boyunca, söz ve uygulamalarının tümünün yazıya geçirilmesi için bir istekte bulunmadığı gibi bu konudaki bir emrine de rastlamamaktayız. Kur’an-ı Kerim’le karışır endişesiyle böyle bir girişimde bulunmuş olabileceği gibi bunu bilerek ve isteyerek de yapmamış olabilir. O söylediği her sözün kanun gibi algılanmasını istememişte olabilir.⁸

Hadislerin yazılarak tedvin edilmeyişini, Hz. Peygamber’in bu konudaki yaşına bağlayanlar⁹ Hz. Peygamber’in şu sözünden hareket etmişlerdir: “Benden bir şey yazmayınız, Kur’an’dan başka benden bir şey yazmış olan varsa onu derhal imha etsin. Benden hadis rivayet ediniz, bunun bir mahzuru yoktur. Ama benim söylemediğim bir şeyi kim bile bile bana isnat ederse cehennemdeki yerine hazırlansın.”¹⁰

Bu konudaki rivayetler yaygın olarak kitaplarımızda yer almakla birlikte yapılan araştırmalar bu rivayetin sahih olmadığını ortaya koymaktadır.¹¹ Hadislerin

⁶ Muhammed Mustafâ A’zâmî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, (trc. Hulusi Yavuz), İz yay., İstanbul 1993, s. 3).

⁷ Suphi, Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, (trc. Yaşar Kandemir) Ankara 1986, 4. bsk., s. 13.

⁸ Ünal, İsmail Hakkı, *Hadis*, İ.H.L. Ders Kitabı, Ankara 2003, s. 24, 25.

⁹ Hadislerin yazılmasına izin veren rivayetlerle yasaklanmasına ifade eden rivayetlerin ayrıntıları için el-Hatîb el-Bağdâdî’nin *Ta’îdu’l-İlm* adlı eserine bakılabilir.

¹⁰ el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 30, 33, 35.

¹¹ Çakın, Kamil, *İslam’da Hadis ve Sünnetin Yeri*, Ankara, 1997, s. 83-90.

yasaklanmasıyla ilgili rivayetin isnadlarında çeşitli illetlerin bulunmasının yanında metin yönünden de tenkide şayan hususlar içerdiği belirtilmektedir.¹²

Ayrıca yazı bilen birçok sahabinin hadisleri yazdığı, yazı bilmeyenlerin ise etrafındakilere yazdırdığı ve bu suretle birtakım hadis nüshalarının oluştuğu bilinmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in (sas.) hadis yazılmasına izin veren rivayetleri de mevcuttur. İbn Kuteybe'nin de¹³ Te'vil'inde zikrettiği bir rivayet şöyledir: İbn Cureyc'den, o da Atâ'dan (b. Yesâr), o da Abdullah b. Amr b. As'dan (ra.) rivayet edildiğine göre Abdullah Amr b. As: "Ya Resulullah, ilmi takyid edeyim mi, dedim. Resulullah, evet (takyid et), dedi."¹⁴ demiştir. İbn Kuteybe'ye göre bu rivayetlerde Sünnet'in Sünnet'i neshi söz konusudur. Hz. Peygamber', sözlerinin yazılmasını önce yasaklamış, daha sonra hata tehlikesi ortadan kalkınca hadis yazımına izin vermiştir.¹⁵ Günümüzdeki bazı eserlerdeki aynı kanaatin sebebinin bu bilgi olduğu söylenebilir.¹⁶ Hem metin yönünden hem isnad yönünden birçok illete sahip bu rivayetin yanında, hadis yazımına izin veren rivayetlerin bulunması, uzlaştırmaya gerek kalmayacağını göstermektedir.

Ayrıca hadis yazımını yasaklayan rivayetin sahabeye ait olduğu ve yanlışlıkla Hz. Peygamber'e isnat edildiği belirtilmektedir.¹⁷ Bütün bunlardan sonra şunu diyebiliriz ki, bazı sahabeler Hz. Peygamber'den duyduklarını yazmışlar ve böylece ilk hadis belgeleri olarak bilinen hadis sahifeleri oluşmuştur. Ama bu, yazma işinin âdet hâline geldiğini göstermez.¹⁸ Bu nedenle hadislerin büyük çoğunluğu başlangıçta ezber yoluyla veya sözlü olarak bir sonraki nesle aktarılmıştır. Bilgilerin muhafaza edilmesinde hafızaya güvenildiği için rivayetlerin yazılmadığı akla gelebilir. Ama eğer Hz. Peygamber bilgilerin muhafaza edilmesinde daha çok hafızaya güvenmiş olsaydı Kur'an-ı Kerim ayetlerinin yazılması konusunda da aynı davranışı sergilemesi gerekirdi.¹⁹

¹² e.g.e., s. 83-90.

¹³ İbn Kuteybe, *Te'vilü mu'âtelifu'l-âdîs, Hadis müdâfaası*, (trc. Hayri Kırbaşoğlu), Kayıhan yay., 2. bsk., İstanbul 1989, s. 430.

¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, II. 215, 403.

¹⁵ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 431.

¹⁶ bkz. Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulu*, A.Ü.İ.F. yy., Ankara, 1987 s. 19-24.

¹⁷ Muhammed Mustafa A'zami, *a.g.e.*, s. 22-25.

¹⁸ Ünal, Yavuz, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Etüt yay., Samsun 2001, s. 59.

¹⁹ Toksarı, Ali, *Delil Olma Yönünden Sünnet*, Rey yay., Kayseri 1994, s. 42.

Hadis naklinde sözlü rivayet geleneği yaygın olmasına rağmen, ilk devirlerde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali, hadis yazan sahabilerdendir. Hemmâm b. Munebbih(ö. 104), Ebû Hureyre'nin kendisine yazdırdığı hadislerden yüz otuz sekiz tanesini bir araya getirmiş ve bu sahife bize Ma'mer b. Râşid (ö. 153) vasıtasıyla ulaşmıştır.²⁰ Muhammed Mustafâ el-A'zamî'nin kitabında, ilk devre ve daha sonra hadis yazanların listesi ve hayatları hakkında kısaca bilgi mevcuttur.²¹

Hz. Peygamber'in vefatından sonra yeni fetihlerle genişleyen İslam dünyası, İslam'a yeni giren Müslümanların yeni yeni problemleriyle karşılaşılıyordu. Bunu çözmek için hadislere duyulan ihtiyaç daha da artıyordu. Bu sebeple Tabiun döneminde de hadisleri yazan ve yazılmasını teşvik eden şahsiyetlerin varlığına şahit ol-maktayız. Sa'îd b. Cubeyr (ö. 95), Sa'îd b. el-Museyyib (ö. 93) ve Şa'bî (ö. 103) bunların ileri gelenlerindendir.²²

Hadis yazımının devam ettiği dönemde Emevi halifesi Ömer b. Abdilazîz, hadislerin kaybolup gitmesinden ve hadis âlimlerinin ölmesiyle sahih hadislerin yok olmasından endişe ederek Medine valisi Ebû Bekr b. Muhammed b. Âmir b. Hazm'a bir mektup göndermiş ve hadislerin yazılması emrini vermiştir. Halifenin kendisinden hadisleri toplamasını istediği diğer bir şahıs da büyük hadis âlimi İbn Şihâb ez-Zuhrî'dir (ö. 50/124).²³

İbn Cureyc (Abdumelik b. Abdilazîz), Mekke'de ilk olarak hadisleri tasnif edenlerdendir.²⁴ Medine'de Mâlik veya İshâk,²⁵ Yemen'de Ma'mer b. Râşid,²⁶ Basra'da Sa'îd b. Ebi Arûbe,²⁷ Kûfe'de Yahyâ b. Zekeriyâ b. Ebî Zâ'ide, ilk hadis kay-naklarını oluşturanlar olarak zikredilmektedir.²⁸

Hadis rivayetlerini derleme faaliyetlerinde etkili olan husus, sahih hadisleri bir araya toplama ihtiyacıyla birlikte, o dönem fıkıh anlayışına karşı gelişen ve

²⁰ Talat Koçyiğit tarafından türkçeye tercüme edilmiştir.

²¹ el-A'zamî, Muhammed Mustafa, *a.g.e.*, s. 34-161.

²² Ulu Arif, Tabiunun Sünnet Anlayışı, A.Ü.S.B.E.(Basılmamış doktora Tezi) Ankara, 2006, s.76-79.

²³ İbn Abdi'l-Berr, *Câmi'ü beyâni'l-İlm*, I. 76.

²⁴ İbn Hacer, Tehzib VI/404 (nakleden Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, (trc. Salih Özer), Ankara 2002, Ankara Okulu yay. s. 42.)

²⁵ *a.g.e.*, s.9 (nakleden *a.g.e.*, s. 42.)

²⁶ Zehebi, Tezkiratu'l-huffaz, I/191 (nakleden *a.g.e.*, s.42.)

²⁷ İbn Hacer, Tehzib, VI/404 (naklen *a.g.e.*, s.43.)

²⁸ *a.g.e.*, XI/209 (nakleden *a.g.e.*, s.43.)

fıkhu'r-rey'e karşı fıkhu'l-hadisi savunan hadisçi tavrının da etkili olduğu²⁹ gerçeğini de gözardı etmemek gerekir. İbn Kuteybe'nin hocası olan İshâk b. Râhûye (ö. 238) ile Buhârî arasında geçen şu diyalog konunun arka planına ışık tutacak niteliktedir:

“Birgün İshâk b. Râhûye'nin yanındaydık. İshâk'ın dostları, ‘Allah nasip etse de birisi, bütün sahih hadisleri toplayan muhtasar bir sünen yazsa; oraya sahihlerin en üst mertebesinde olanlarını alsa ne güzel olur. Hadisle amel olanlar, dağdağasız, müctehidlere müracaat etmeden onunla amel ederler.’ şeklinde konuştu. Bu söz Buhârî'nin gönlünde yer etti. Hemen o anda hatırına böyle bir eser yazma fikri geli-verdi. Yanındaki altı defter (tomar) hadisten seçmeye başladı. En sağlam buldukları ile iktifa ediyordu.”³⁰

Yalnız geç dönem hadis kaynağı olan Abdulaziz b. Şah Veliyyulah ed-Dihlevî (ö. 1176 / 1762) ‘nin eseri dışında İshak b. Rahuye’yi böyle bir temenniye sevkeden amilin sebebinin ilk dönem kaynaklarında olmaması araştırılması gereken bir konudur. Çünkü ilk dönem kaynaklarında zikredilen sadece İshak b. Rahuye'nin öğrencilerine sahih hadisleri toplayan muhtasar bir eser ihtiyacını belirttiği bir tavsiye kararıdır.³¹

Buhârî'nin, *ʔaʔlʔ*’i tasnif ettikten sonra, o dönemde Ashabu'l-Hadis'in kanaat önderleri durumunda bulunan Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Yahyâ b. Ma'in (ö. 233/847) ve Alî b. el-Medînî'ye (ö. 234/848) arz etmiş olması kitabın, hadis ilmi açısından olduğu kadar, Ashabu'l-Hadis'in görüşlerine uygunluk bakımından da incelenmiş olduğunu göstermektedir. Zira Ahmed b. Hanbel, Ashabu'l-Hadis'in ilim anlayışına uymayan kitaplara ve musanniflerine karşı sert tepki göstermiş ve etrafındaki bu kitaplara karşı uyarmıştır.³²

Kısaca ifade etmek gerekirse “Resul-i Ekrem'in sözleri olduğu iddia edilen rivayetler, sahabe döneminde şifahi olarak rivayet; H. 1. asrın ortalarında itibaren kitabet; H. 1. asrın sonlarıyla H. 2. asrın başlarından itibaren tedvin; H. 2. asrın 2.

²⁹ Özpınar Ömer; *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 319. (naklen Abdulmecid, el-İtticahat el-Fıkhiyye, 119-120).

³⁰ Abdulazîz, Dihlevî, *Bustânu'l-muʔaddisîn* (Cev: Ali Osman Koçkuzu), Ank. 1986, s. 185-186.

³¹ İbn Hacer, *Tehzibut-Tehzib*. Daru'l-Ma'rife, Beyrut, V. 30.

³² Özpınar, *a.g.e.*, s. 325.

yarısından itibaren tasnif edilmeye başlanmak sureti ile yazılı edebiyata geçmiş, H. 3. asırda ise değişik tertib ve tasnifte hadis mecmuaları ortaya çıkmıştır.³³

Hadislerin yazımıyla ilgili rivayetlere İbn Kuteybe'nin yaklaşımı ise şu şekildedir:

İbn Kuteybe önce hadis yazımı ile ilgili şu rivayeti verir: “Benden Kur'an'ın haricinde hiç bir şey yazmayınız; kim benden bir şey yazdıysa onu imha etsin.”³⁴ Abdullah b. Amr b. el-Âs: ‘Ben, Ya Resulullah, ilmi takyid edeyim mi?’ dedim. Evet (takyid et), dedi. ‘İlim takyidi nedir?’ denildi, ‘Onun yazılmasıdır, dedi’ ...Ya Resulullah, senden işittiğim her şeyi yazayım mı? dedim. Resulullah “evet (yaz)” dedi.³⁵ Ben, ‘Öfkeli olsan da olmasan da mı?’ dedim. Resulullah, ‘Evet öfkeli olsam da olmasam da. Çünkü ben her iki hâlde de hakkı söylerim.’ dedi.³⁶

Bu rivayetlerin kendi içerisinde çelişki arz ettiğini söyleyenlere İbn Kuteybe şöyle cevap vermiştir. “Biz deriz ki, bu hadislerin iki mânâsı vardır. Birisi, Sünnet, Sünnet’le nesholmuş demektir. Sanki Resulullah önce sözlerinin yazılmasını yasaklamış, sonra Sünnet’in çoğaldığını ve ezberlenemeyecek bir hâle geldiğini anlayınca, yazılmasını ve takyid (kayıt) edilmesine karar vermiştir.”³⁷

Bu görüş günümüzde bazı hadisçiler tarafından kabul edilen yaygın kanaati de ifade etmektedir.³⁸

İbn Kuteybe’ye göre bu rivayetlerin diğer mânâsı, yazma işini sadece Abdülâh b. Amr b. el-Âs’a (ra.) has kılmış olmasıdır.

“Resulullah yazdıkları şeylerde hata yapmalarından korktuğunda onları nehyetmiş, Abdullah b. Amr b. el-As’a bu hususta güvendiği için O’na hadisleri yazması için izin vermiştir.”³⁹

³³ Erul, Bünyamin, *Hicri II. Asırda Rivayet Uslubu*, (I) AÜİFD, cilt XLIII, sayı 1, s. 28.

³⁴ Hanbel, Ahmed, Musned, III. 12.

³⁵ a.g.e., II,215.

³⁶ a.g.e., II,162.

³⁷ İbn Kuteybe, *Hadis müdâfaası*, s. 430-431.

³⁸ Bkz. Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV yay., Ankara 1996, s. 8.

³⁹ İbn Kuteybe *Hadis müdâfaası*, s.431.

Günümüzde de bu konuyla ilgili araştırmalar yapılmaktadır. Hadislerin yazımı ile ilgili çelişik gibi görünen rivayetleri inceleyen Kamil Çakın ise hadislerin yazılmasını yasaklayan rivayetlerin uzlaştırılmaya çalışmasına sıcak bakmamaktadır.⁴⁰

Hız. Peygamber'in hadis yazımına herhangi bir yasak getirmediğini savunan Çakın'a göre hadis yazımını yasaklayan rivayetlere metin ve sened açısından yöneltilelen tenkitler, bu hadislerin sahih olmadığı yönündeki kanaati güçlendirmektedir.⁴¹

Nitekim *Hadis'te Ref Problemi* adlı tezinde hadislerin yazılıp yazılmadığı ile ilgili rivayetleri inceleyen⁴² Yusuf Suiçmez'e göre hadislerin yazılmasından duyulan endişelerden dolayı bu konuyla ilgili rivayetler ref edilmiştir.⁴³ Zira hadislerin yazılmasını yasaklayan rivayetlerin yaygınlık kazanması, bir tepki olarak yazılmasına cevaz veren rivayetlerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bunun bir neticesi olarak da bazı mevkuf rivayetler ref edilmiştir.⁴⁴

Hadislerin yazılmasının caiz olduğuna dair en açık ve meşhur rivayet Enes'ten (593/712) gelen "İlmi yazı ile kaydedin"⁴⁵ (بأبوابك لا تكتبون) rivayeti- dir. Bu hadisin senedinin mevkuf mu yoksa merfu mu olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu hadis, er-Râmehurmuzî (360/970)⁴⁶ ve el-Hatîb'in rivayetinde merfu olarak yer almış ancak el-Hatîb, Abdilhamîd b. Suleymân el-Huzaî'nin bu hadisi merfu olarak rivayet etmekle teferrüd ettiğini söylemiştir.⁴⁷ İbnu'l-Cevzî de (ö. 597/1200) aynı illeti zikretmiş ve rivayetin aslının Enes'in çocuklarına söylediği bir söz olduğunu belirtmiştir.⁴⁸ Abduhamîd b. Suleymân ise birçok âlim tarafından cerh edilmiş zayıf bir ravidir.⁴⁹ Bunlardan hareketle, rivayetin daha geç dönemde yaşamış olan bir ravi tarafından ref edilmiş olabileceği ifade edilmekte⁵⁰ ve hadislerin yazılmasının cevazı ile ilgili rivayetlerin daha sonra bir tepki olarak ref edilmiş olabileceğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca bu rivayetin Hz. Ömer'den de mevkuf olarak riva-

⁴⁰ Çakın, Kamil, *İslam'da Hadis ve Sünnetin Yeri*, Seba yay., 1997, s. 83-89.

⁴¹ a.g.e., s. 90.

⁴² Suiçmez, Yusuf, *Hadiste Ref Problemi*, AÜSBE, Ankara 2005, s. 156-162.

⁴³ a.g.t., s. 161.

⁴⁴ a.g.t., s. 161.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-İlâle*, I. 75, el-Hatîb, *et-Ta'vîd*, s. 94-97.

⁴⁶ er-Râmehurmuzî, *el-Mu'addis*, s. 274.

⁴⁷ el-Hatîb, *et-Ta'vîd*, s. 70.

⁴⁸ İbnu'l-Cevzî, *el-İlâle*, I. 86.

⁴⁹ İbn Hacer, *et-Ta'vîd*, s. 333.

⁵⁰ Suiçmez, Yusuf. a.g.t., s. 162.

yet edilmiş olması,⁵¹ hadislerin yazılmasına karşı bir tepkinin var olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, sosyal ve siyasi hareketlerin rivayetlerin ref'inde etkili olduğu ortaya çıkmaktadır ve hadislerin yazılıp yazılmaması ile ilgili mevkuf rivayetlerin de bu etkilerin neticesinde ref edildiği görülmektedir. Ayrıca tabiunun, sahabe sözlerinin aslının Resulullah (sas.) ile bağlantısı olduğunu düşünmeleri, daha sonraları kendi sözlerinin de böyle değerlendirilmesine ve maktu rivayetlerin ref edilmesine yol açmıştır.⁵²

Hadislerin yazılıp yazılmadığı konusu sonuçta Hz. Peygamber'e dayandırılan rivayetlerin delil olup olmadığıyla ilgili olduğu için, Müslümanlar açısından son derece önemli bir konu olmuştur. Çünkü başta belirttiğimiz gibi Sünnet Kur'an-ı Kerimden sonra Müslümanların ikinci delil kaynağı olmuştur.⁵³

Hz. Muhammed'e ilişkin sözlerin kaydına gelince, Müslümanların daha onun sağlığında muhtemelen bazı şeyleri yazmaya başladıkları teorisi lehine güçlü bir kanıt olabilecek yeterli malzeme vardır. Fakat yine de bu yazma işinin âdet olduğunu çağrıştıracak boyutlarda gerçekleşmiş olduğunu iddia etmek zordur.⁵⁴

Yalnız şu bir gerçektir ki, Hz. Peygamber kendi söz, fiil ve takrirlerini Kur'an-ı Kerim gibi özel bir şekilde yazdırmamıştır. Bu husus, Hz. Peygamber'in, kendi fiil ve hareketlerinin bir farz gibi anlaşılıp uygulanmasını istememesi fikrini güçlendirmektedir. Zira eğer Hz. Peygamber kendi fiil ve sözlerini yazdırmak isteseydi bütün zorlukları aşar ve aynı Kur'an-ı Kerim gibi bütün sözlerini yazdırabilirdi.⁵⁵

Hz. Peygamber'e nisbet edilen sözlerin yazımı tedvin ve tasnifi yanı sıra İbn Kuteybe döneminden önce hadis ve sünnetle ilgili tartışılan bazı konular kısaca şu şekilde özetlenebilir.

⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Mu'annef*, V. 313.

⁵² Suiçmez, Yusuf, *a.g.t.*, s. 162.

⁵³ Bkz. Abdulhâlık, Abdulganî, *Yucciyetu's-sunne, Sünnetin Delil Oluşu* (trc. Dilaver Selvi) Sıla yay., İstanbul 1996, s. 23.

⁵⁴ Juynboll, *a.g.e.*, s. 41.

⁵⁵ Ünal, İsmail Hakkı, Hadis, *İmam Hatip Liseleri Ders Kitabı*, s. 24-25. Hz. Ömer'in tedvin düşüncesinden vazgeçmesi ile ilgili rivayet bu konuda Rasulullah'tan gelen açık bir beyanın bulunmadığını gösterir. Abdurrazzâk, *el-Mu'annef*, XI. 257-258; el-Hatîb, *et-Ta'vîd*, s. 50.

Hadis ve sünnetin mahiyeti problemi hadis ve sünnet kelimesinin ne anlama geldiği hangi dönemde kavramlaştığı tartışılan konular arasındadır.⁵⁶

Hadis kelimesinin ağırlık kazanan manası söz ve haberdir. Hz. Peygamber hakkında bilgileri aktaran rivayet anlamındaki ıstılahi kullanımını sahabe döneminde ortaya çıkmıştır.⁵⁷ Hz. Peygamber'in dışında sahabe ve tabiunun görüşlerine de hadis diyen bir çok alim olmuştur.⁵⁸

Başlangıçta iyi-kötü diye nitelendirilerek nötr anlamında kullanılan sünnet kelimesi 40-70 yılları arasındaki kavramlaşma süreci içerisinde genç sahabiler tarafından Hz. Peygamber'in örnek davranışları anlamında ıstılahi olarak kullanılmıştır.⁵⁹

İlk dönemlerde Hz. Peygamber'e nisbet edilen rivayet ilmi hadis içerisinde yer almış Peygamber'in uygulamaları da sünnet tanımına dahil edilmiştir. Fakat daha sonraki dönemlerde Hadis- Sünnet eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Sünnetin kaynakları konusunda, İbn Kuteybe öncesi tartışılan konular arasındadır. Peygamber'e Kur'an dışında vahiy gelip gelmemesi Peygamberler'in bilgi kaynakları daha sonraki İbn Kuteybe'nin bu konuyla ilgili görüşleri tartışılacaktır.

Hz. Peygamber'in herhangi bir uygulamasının bağlayıcı olup olmaması sahabeden beri tartışılan en önemli problemlerden⁶⁰ olması hasebiyle İbn Kuteybe'nin bu konudaki görüşleri ele alınacaktır.

Hadisin Hz. Peygamber'e aidiyeti problemi ve buna getirilen çözümler İbn Kuteybe öncesi alimlerin tartıştığı problemlerdendir. Çünkü hadislerin sahabeden itibaren mana ile rivayeti, ravilerin tasarruflarından doğan problemler özellikle Cemel ve Sıffin savaşından sonra ortaya çıkan ve uydurma hadisler alimlerin rivayetler konusunda ihtiyatlı davranmalarına sebep olmuştur.⁶¹

⁵⁶ Bu konularla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Özafşar, Mehmet Emin, Hadisi Yeniden Düşünmek, Ank. 1998 s. 7-73, Erul Bünyamin, Sahabenin Sünnet Anlayışı, s. 14-78.

⁵⁷ bkz. Erul, Bünyamin, Hadis ve Sünnetle İlgili Temel Problemler, "Kur'an ve Hadis İlimleri A.Ü.U.E. yy.No:11, s. 350.

⁵⁸ bkz. Özafşar, Mehmet Emin, a.g.e., s.13-32.

⁵⁹ Erul, Bünyamin; a.g.e., s. 354-355; bkz. Ulu Arif; Tabiunun Sünnet Anlayışı, s.98-118.

⁶⁰ Erul, Bünyamin; Sahabenin Sünnet Anlayışı, s.153-467, Ulu, Arif, a.g.t., s.197-271.bu konu ile ilgili tartışmalar diğer bölümde ele alınacaktır.

⁶¹ Ulu, Arif; a.g.t. s.57.

Hız. Peygamber'in ölümünden sonra Müslümanlar arasında meydana gelen savaş ve çatışmalar, inanan insanların zihninde birçok soruyu da beraberinde getirmiştir. İbn Kuteybe dönemine kadar bu sorular cevaplanmaya çalışılmış, hatta insanlar bu cevaplara göre belirli gruplar altında toplanmıştır.⁶² İnsanların zihninde cevabı verilememiş soruların olması hâlâ insanların zihninin ve kalbinin ikna olmadığını, bu nedenle de problemlerin hâlâ tartışılmaya devam edildiğini anlıyoruz. Allah'ın sıfatları, halku'l-Kur'an, kulların fiilleri, hadislerin İslam dininde hüccet oluşu, icazu'l-Kur'an, Şuubiye, sahabe'nin hadis rivayetinde eleştirilip eleştirilemeyeceği, tıpla ilgili rivayetler, istikbale dair rivayetler örnek olarak verilebilir. Tabi ki bu konuda İbn Kuteybe kendi fikirlerini ifade etmiştir ve bu konudaki görüşlerini *Te'vîlu mu'elâfi'l-âdiş* adlı kitabında belirtmiştir. İleriki bölümde ayrıca İbn Kuteybe'nin görüşlerini vereceğimiz için bu tartışmaların bir kaçının adını vermekle yetiniyoruz.

İbn Kuteybe'nin yaşadığı dönemde alimlerin birbirlerini eleştirmelerinden bu tartışmaların hala devam ettiği söylenebilir. Zaten İbn Kuteybe'nin eserlerinin güzel yönü de bize bu tartışmaları açık ve net olarak vermesi ve bu tartışmalar neticesinde kendi görüşlerini de bize aktarmasıdır.

1. 2. İbn Kuteybe'nin Dönemine Kadar Genel Olarak Hadisleri Anlama ile İlgili Problemler

Bir hadisin "sahih veya sabit olması onun kullanılabilir olduğunu gösterse de bu rivayetin ne anlama geldiği, ne şekilde yorumlanacağı, normatif bir değerinin olup olmayacağı ve hadislerin nasıl anlaşılması gerektiği gibi konular sahabe'nin gündeminde olmuştur."⁶³ Hız. Peygamber'i bizzat dinleyip izleyen sahabe bile değişik sebeplerle farklı anlayışlar sergilemişlerdir. Sahabe tabiun ve İbn Kuteybe dönemine kadar hadisleri anlama ile ilgili problemler şu şekilde özetlenebilir.

İnsan bazen çok sevdiği veya otorite kabul ettiği kişileri her yönüyle taklit ederek davranışlarını aynen uygulamaya çalışır. Hız. Peygamber'i takip eden, onu anlamaya bu kadar istekli olan sahabe'nin de içerisinde Hız. Peygamber'in her davranışını aynı şekilde taklit etmeye çalışanlar olmuştur. Acaba bunlara karşı Hız. Pey-

⁶² Mutezile, Cehmiye, Ehl-i Sünnet, Kerramiye, İbn Kuteybe bu ifadeleri *Te'vîlde* kullanmaktadır.

⁶³ Erul, Bünyamin, Hadis ve Sünnetle ilgili Temel Problemler, s.378.

gamber'in tutumu nasıl olmuştur? Yani şartlar ne olursa olsun kendisini tıpatıp taklit eden insanların hareketlerini Hz. Peygamber onaylamış mıdır?

Hız. Peygamber, bir gün namaz kıldırırken ayağındaki çarıklarını çıkarıp sol tarafına bırakmış, bunu gören sahabeden bazıları da aynı şekilde davranmıştır. Namazdan sonra, "Ben çarığının temiz olmadığını farkına vardığım için çıkardım, ya size ne oldu da çıkarıyorsunuz?" demiştir.⁶⁴ Bu olaydan, Hız. Peygamberin aslında bilinçsizce yapılan taklidi tasvip etmediğini anlıyoruz. Hız. Peygamber'in söz ve davranışlarına yönelik zahiri yaklaşımının en önde gelen simaları; Abdullâh b. Ömer, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik, Ebû Zer, Ebû'd-Derdâ, Râfi' b. Hadîc, Abdullâh b. Amr, Hâkim b. Hızâm ve benzeri sahabilerdir.⁶⁵

Hız. Peygamber'in söz ve fiillerini lafzi olarak anlamaya çalışan bu sahabilerin yanında Hız. Peygamber'in hareketlerinin ve sözlerinin gayelerini anlamaya çalışanlar da vardır. Bunların başında Hız. Ömer, Hız. Ali ve Hız. Âişe gelir.

Örneğin Ebû Sa'îd el-Hudrî (ö. 64) kendisinin öleceğini hissedince yeni bir elbise istemiş ve onu giydikten sonra "Ben, Resulullah'ın, ölü içerisinde öldüğü elbise ile dirilir." buyurduğunu işittim,⁶⁶ demiştir. Burada Hız. Peygamber'in söylediğinin kefen olduğunu anlayan Ebû Sa'îd el-Hudrî'ye cevap Hız. Âişe'den gelmiştir: "Allah Ebû Sa'îd'e rahmet eylesin. Hız. Peygamber bununla sadece kişinin hangi amel üzere öldüyse o amel üzerine dirileceğini kastetmiştir." Zira Resulullah (sas.) diğer bir hadisinde "İnsanlar, yalın ayak, çıplak ve sünnetsiz olarak haşrolunacaktır." buyurmuştur.⁶⁷ Yine Hatîb'in köleleri, Muzeyne kabilesinden birinin dişi bir devesini çalarak kesmiş durum Hız. Ömer'e bildirilmiş; o da kölelerin ellerinin kesilmesi için Kesîr b. es-Salt'a emir verdi. Ancak daha sonra kararından vazgeçip kölelerin sahibini çağırılmış ve ona şöyle demiştir: "Kölelerin ellerini kestirecektim, fakat düşündüm ki sen, bu köleleri aç bıraktın ki onlar da Allah'ın yasakladığı bu suçu işlemek zorunda kaldılar. Mademki onları aç bırakan sensin, ben de sana iyi bir ceza vereyim ki yaptığını pahaliya ödeyesin." Sonra Hız. Ömer, Muzeyne kabilesinden olan adama, dişi bir devenin fiyatını sordu. O da "dört yüz dirhem teklif etselerdi, dönüp bakmazdım

⁶⁴ ed-Dârimî, *es-Sunen*, 2 "Salat", 103 (I. 370).

⁶⁵ Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV yay., Ankara, s. 191.

⁶⁶ Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, 20 "Cenaiz", 14, (III. 485), h. no: 3114.

⁶⁷ Muslim, *es-Sunen*, 51 "Cennet", 56, (III. 485).

bile” cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer, kölelerin sahibine sekiz yüz dirhem vermesini söyledi.⁶⁸

Sünnet’in zahiriyle amel etme ve Sünnet’in altında yatan amaç, gaye; yani fıkhi ve ictihadi anlayış tarzları tabiun döneminde de devam etmiştir.⁶⁹ Daha sonraki dönemlerde bu iki eğilimin devam ettiğini H. Kırbasoğlu şu şekilde ifade eder. “İslam düşünce tarihi boyunca, kökenleri sahabe devrine kadar varan iki ana eğilim söz konusudur. Bunlar birer akım hâlini alarak Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey olarak varlıklarını sürdürmüştür.”⁷⁰

Bu gelişmelerin farkında ve içinde olan İbn Kuteybe, *el-Ma‘ârif* adlı eserinde sözü edilen bu Ehl-i Hadis ve Ehli Rey mensuplarının listesini verir.⁷¹

Tamamen sevgi tezahürü ve teberrük anlayışından hareketle yeme içme, giyim kuşam, yatıp kalkma gibi cibillî konularda Hz. Peygamber’e benzeme ve onu taklit eğiliminde olan bazı sahabiler dışında, ashabın çoğunun kendi zevk ve tercihleri doğrultusunda serbest hareket etmeleri, onların Hz. Peygamberin bu tasarruflarının onun beşeriyetine bağladıklarının açık göstergesidir.⁷²

Maalesef bizim kültürümüz Hz. Peygamber’i yanlış anlama örnekleriyle doludur. Kur’an-ı Kerim’de “Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim (şu var ki) bana, ilahınızın, sadece bir ilah olduğu vahyolunuyor.”⁷³ denilse bile duygusallığın ve sevginin yanlış anlaşılması Hz. Peygamber’in bir insan olduğunu unutturmaya başlamıştır. Kur’an-ı Kerim, müşriklerin yanlış peygamber anlayışına karşı insanları uyarmaya

⁶⁸ İmam Mâlik, *el-Muva / a’*, “Akdiye”, h. no: 38, (II. 748).

⁶⁹ Ulu, Arif, *Tabiunun Sünnet Anlayışı*, AÜSBE (basılmamış doktora tezi), Ankara 2006, s. 199-233

⁷⁰ Kırbasoğlu, M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodoloji*, Ankara Okulu yay., 1999, s. 30-31.

⁷¹ İbn Kuteybe, *el-Ma‘ârif*, s. 625. Ancak verdiği bu liste konusunda kendisine bir takım eleştiriler yöneltilmiş olması, bu listenin güvenilirliğini tartışmalı bir hale sokmaktadır. Mesela Goldziher bu konuda şöyle demektedir: “İbn Kuteybe, Ashabu’l-hadis olarak sadece meşhur hadiscileri zikrettiği gibi, henüz tanımadığı Davud ve Ahmed b. Hanbel müstesna, bütün mezhep imamlarını, ashabu’r-rey’den saymaktadır.” Goldziher, Ignaz, *Zahiriler “Sistem ve Tarihleri*, trc. Cihat Tunç, A.Ü.İ.F. yay., Ankara 1982, s. 4. Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. Ayhan Baştürk, *Ehl-i Hadisin Akıl, Kıyas ve Reye Bakışı* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi) AÜSBE, Ankara 2002. Yine İbn Kuteybe’nin bu tasnifi hakkında şöyle bir değerlendirme daha vardır: İbn Kuteybe’nin bu tasnifi eleştiriye açık bir tasniftir. Bilhassa Evzai ve Süfyan’i ehl-i rey içinde göstermesi anlaşılabilir bir durumdur. Ayrıca ehl-i reyi 2.yüzyılda bitirmesi, onu dokuz isimle sınırlandırması, ehlü’l-hadis ise 3.yüzyıla taşıması, üzerinde durulması gereken hususlardır. Fakat bu tasnifin açık bir şekilde ortaya koyduğu bir şey vardır, o da ehlü’l-hadis, hicri 3.yüzyıldan evvel de müthiş bir potansiyele sahiptir ve gitgide ehl-ireye karşı “zafer” kazanmaktadır. Ehl-i rey’in 189’da bitmiş olduğunu ileri sürmek, ehl-i eserin 2.yüzyılda rakiplerine mutlak bir üstünlük kazanmış olduğunu ima etmektedir. İşcan M. Zeki, *Selefilik*, Kitap yay. İst. s.122.

⁷² Erul Bünyamin, *a.g.e.*, s. 257.

⁷³ 18. Kehf, 110.

çalışırken, ölümünden hemen sonra Hz. Peygamber'in insan olduğu gerçeğinin unutulmaya başlandığını görüyoruz. Örneğin Iraklı muhaddis Vekî' İbnu'l-Cerrâh (ö. 129-197/747-813) “Hz. Peygamber vefat ettiğinde hemen defnedilmediği için karnı şişmiş, küçük parmağı bükülmüştür.” diyerek gayet normal her insanın başına gelebilecek bir bilgi vermiştir. Çünkü Hz. Peygamber havaların sıcak olduğu haziran ayında vefat etmiştir. Fakat Vekî'nin bu sözünü Hz. Peygamberi seven bazı Müslümanlar yanlış anlamış ve Vekî' çocukluk arkadaşlarının sayesinde ölümden kurtulmuştur.⁷⁴ Herhâlde bu nedenle Muhammed Gazâlî, İslam toplumu, tarih boyunca Sünnet ve hadisi yanlış anlamaktan çektiğini, uydurulan binlerce hadisten çekmemiştir,⁷⁵ demiştir.

Hz. Peygamber'in yanında olan sahabe bile değişik sebeplerle farklı anlayışlar sergilemişlerdir. “Bu noktada zabt, hafıza, kavrayış, muhakeme gücü, mizac, zevk, karakter, Hz. Peygamber ile beraberlik süresi, yaş, dil kültür ve çevre farklılığı, sünneti direkt veya vasıtalı alma, bilgi, birikim, yorum ve değerlendirme farklılığı vb. hususlar sahabenin değişik yaklaşımlarına yol açan en önemli faktörlerdir. Onların sünnet anlayışında zâhirî, fikhî ve ictihâdî olmak üzere üç farklı yaklaşım görülmektedir.

“Hz. Peygamber'in talimatını lafzi, tatbikatını ise şekli olarak anlayan sahabilerin eğilimlerinde duygusal anlama egemendir ve sahabiler için Hz. Peygamber'in “ne dediği” ile “ne yaptığı” O'na harfiyen uymak için yeterlidir.

Hz. Peygamber'in “ne demek istediğini, neyi amaçladığını” tespit etmeye çalışan, fakih sahabiler ise, sünnetlerin kaynağını, bağlayıcı olup olmadığını gözetmişlerdir. Hz. Peygamber'in çeşitli talimat ve tatbikatına rağmen bazı müctehid sahabiler farklı icraat ve ictihadlar sergileyebilmişlerdir.

Hz Ebû Bekir'in, “La ilahe illallah” dedikleri halde zekat vermeyenlere savaş ilan edebilmesi, Hz. Ömer'in atlar içinde zekat almaya başlaması, Hz. Ömer ve Osman'ın temettu hakkını yasaklamaları nehyetmeleri, Hz. Ali'nin içki cezasını arttırması, Muaviye'nin müslümanı kafire varis yapması şeklinde ictihadları, onların daha

⁷⁴ Hatiboğlu Mehmed Said, *Müslüman Kültürü Üzerine*, Kitâbiyât yay., Ankara 2004, bkz. s. 149-154.

⁷⁵ Muhammed Gazâlî, *Fıṭḥu's-sîre*, s. 38, 6. bsk., 1965, nakleden: Mehmet Görmez, “Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji İçin Gereken Adımlar”, *İslâmî Araştırmalar* (1997) (Hadis-Sünnet Özel Sayısı), cilt 10, sayı 1-2-3, s. 32.

geniş bir perspektiften baktıklarını, genel prensiplerden hareket ettiklerini ortaya koymaktadır. Onların bu icraat ve ictihadları, hadis ve sünnetlerin zahirine muhafet gibi gözüküyorsa da, aslında onlar, idareciler olarak şartları ve maslahatı esas almışlar, Kur'an ve sünnetin ruhuna uygun yorumlar yaparak bütüncül yaklaşımlar sergilemişler ve Hz. Peygamber'in gözettiği amaca hizmet etmişlerdir.”⁷⁶

Tabiûn döneminde de sünnetin anlaşılması ile ilgili iki tür yaklaşım tarzı görülmektedir. Bunlardan birincisi zâhirî ve şekli yaklaşımları benimseyen alimler ikincisi ise fikhî ve ictihâdî yaklaşımı benimseyenlerdir.

“Zâhirî ve şekli yaklaşımı benimseyen alimler çoğunlukla hadis rivâyetiyle uğraşmışlar ve her bir rivâyeti ya da uygulamayı aynen tatbik etmek istemişlerdir. Fikhî ve ictihâdî yaklaşım gösteren tâbiûn alimleri ise, sünnette yer alan konuları naslardan çıkardıkları ilkelerden yola çıkarak ele almışlardır. Çünkü onların zihninde dînin genel ilke ve amaçlarının belirlediği bir çerçeve vardır. Onlar kendilerine ulaşan hadisleri bu çerçeve ve bütünlük içinde bir yere oturtma gayreti içinde olmuşlardır.

Bununla birlikte fikhî ve ictihâdî yaklaşım tarzını benimseyenler hadisleri fikhî prensiplerinde kaynak olarak da kullanmışlardır. Ancak onlar çok hadis rivâyetinden sürekli çekinmişler ve çok hadis rivâyet etmenin anlamaya katkısının olmadığını sürekli vurgulamışlardır. Nitekim el-Hasan el-Basrî; “Seciyesinde fikh (anlama melekesi) olmayana çok hadis rivâyet etmek fayda etmez” demiştir.

Fikhî ve ictihâdî yaklaşım tarzını benimseyen alimlere göre rivâyet edilen her bir hadisle amel etmek ve ihtiva ettiği her hususu uygulamak zorunlu değildir.

Zâhirî yaklaşım sergileyenlerle fikhî ve ictihâdî tutum sergileyenler arasındaki en önemli yaklaşım farklılıklarından biri de yorumlama konusundadır. Rivâyetlerin zâhiriyle yetinenler sünnette yer alan bir konuyu yorumlumsızın olduğu gibi kabul ederek uygulamaya taraftar iken, fikhî ve ictihâdî yaklaşım gösterenler zamana ve şartlara göre yeniden yorumlanması taraftarı olmuşlardır.”⁷⁷

⁷⁶ Erul, Bünyamin, Hadis ve Sünnetle İlgili Temel Problemler, s.381.

⁷⁷ Ulu Arif, Tabiunun Sünnet Anlayışı, s. 197-243.